

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2019

STOCKHOLM 2019

THORSTEN ANDERSSON

I EN ÅLDER AV DRYGT 89 år avled den 22 april 2018 professor emeritus Thorsten Andersson, Uppsala, sedan 1987 arbetande ledamot i vår akademi. Thorsten innehade under en dryg tjuugoårsperiod, åren 1971–1994, den professur i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning, vars förste innehavare var den klassiske Uppsalaforskaren Jöran Sahlgren. Jöran Sahlgren och Thorsten Andersson bidrog båda påtagligt, fast på mycket olika sätt, till att etablera och vidmakthålla namnforskningen i vårt land på högsta nivå.

Thorsten föddes i östgötska Stora Åby, men växte upp i grannsocknen Ödeshög, och det var denna senare ort han såg som sin hembygd. Fadern Gunnar var byggnadsarbetare, modern Hanna arbetade hemma men också i köket på ett hotell.

Några särskilt goda praktiska eller ekonomiska möjligheter till fortsatta studier hade nog Thorsten inte, och han återkom ibland till detta. Att han ändå kom att ägna sig åt akademisk verksamhet hängde på ett hår. Egentligen var de enda reella möjligheterna att gå vidare för honom en realexamen i Gränna eller Vadstena, men dit var det långt att åka, och kostsamt. Men, lyckosamt nog, precis som han stod inför sina val i livet, etablerades en NKI-realskola – en korrespondensskola med inslag av muntlig undervisning – hemma i Ödeshög där han kunde läsa in

realskolekursen och som privatist ta realexamen i Tranås, vilket också skedde 1946. Thorsten uttrycker i några självbiografiska rader från 2017 saken så här: ”Utan NKI-realskolan hade jag nog inte sluppit ut ur Ödes-hög”, notera ordvalet.

Efter realexamen fortsatte studierna först vid Linköpings högre allmänna läroverk och sedan vid Uppsala universitet. Litteraturhistoria var hans stora intresse – han hade på läroverket skrivit uppsatser om Stagnelius och Fröding – och för att ta en fil. mag. så att han skulle kunna bli läroverkslärare, tog han sikte på nordiska språk och litteraturhistoria kompletterat med tyska. Thorstens akademiska lärare i nordiska språk blev en annan av våra nu bortgångna ledamöter, den oförlärlige Lennart Moberg. Moberg såg Thorstens stora begåvning, och blev hans handledare och mentor. Nordiska språk blev därför det ämne som Thorsten kom att ägna sig åt, men intresset för litteratur levde kvar.

Thorsten tjänstgjorde åren 1957–1960 som svensk lektor vid universitetet i Münster och mötte där bland en del andra språkforskaren och medeltidsforskaren Jost Trier – väl främst känd för sina ordfältsstudier – och dialektologen och medeltidsforskaren William Foerste, som framlade filologiska, dialektologiska och etymologiska arbeten, bl.a. en viktig studie om ordet och ortnamnselementet *torp*. Dessa år i Münster satte djupa spår i Thorstens akademiska verksamhet och vidgade perspektiven mot det kontinentalgermanska området. Dessa kontakter utvecklade han sedan genom åren, och kunde på det sättet upprätta förbindelser mellan nordiska och kontinentala, främst tyskspråkiga, forskare, vilket stimulerade den nordiska namnforskningen på bl.a. det socio- och kontaktonomastiska området med namn som Ernst Eichler och Hans Walther.

Efter Münstertiden arbetade Thorsten med sin avhandling, som lades fram 1965. Den handlar om häradsnamn i den del av Sverige där häradsinstitutionen är gammal, alltså större delen av Götaland. Avhandlingen belyser bl.a. sambandet mellan häradsnamn och forntida samhällsorganisation. Ett givande grepp utgör hans etablering av en formell dis-

Foto: Gudrun Andersson

tinktion mellan äldre bygdenamn och primära häradsnamn. Författaren uppehåller sig, för att ta ett konkret exempel, vid namnen på *kind*, och visar att ett östgötskt *Kind(a)* äldst varit ett bygdenamn, avseende den del av landskapet som uppvisar ett flertal namn på *-kind*. När häradsindelningen så infördes delades bygden upp och man fick namn som *Bankekinds*, *Björkekinds*, *Hammarkinds härad* etc. Namnen återgår ytterst på ett *kind* i betydelsen ”folk” med en betydelseförskjutning från en beteckning på folket i en bygd till en beteckning på själva det bebodda området. Thorsten arbetar i sin resultatrika avhandling med ett brett svepljus över källmaterialet, uppvisar okuvlig energi i sina analyser och ett välutvecklat spårsinne samt formulerar sina slutsatser klart, men aldrig tvärsäkert. Han är redan från början en mästare på namnforskningens område.

Intresset för namnen på olika distrikt fortsatte att uppta Thorstens intresse genom åren och han har behandlat många hundraesnamn i Svealand och otaliga sockennamn, där intresset stundom också utsträckts till de norrländska bygderna, bl.a. vid behandlingen av de intressanta namnen på *-rå* som finns där, alltså *Säbrå*, *Arbrå* och *Timrå*, bildade till ett *råd* i en betydelse ”bygd”, jämför ordet *härad* som i senare leden också har detta *råd*.

Avhandlingen diskuterar även en del suffixavledda namn, och suffixens betydelse för namnbildningen och vad dessa kan berätta om de forna germanska varieteternas utbredning utgör en viktig del av hans vetenskapliga gärning. I en samlingsvolym från ett symposium om suffixbildning 2004 svarar Thorsten själv för en alldeles lysande forskningsöversikt som ringar in en rad principiellt viktiga problem inom den germanska namnforskningen och utgör grunden för all fortsatt diskussion på området. Thorsten var för övrigt fenomenal på att utarbeta sådana översikter, alltså bidrag som både ger forskningsläget och klart utvisar vägar för fortsatt forskning – det må, som här, gälla germanska suffix, onomastiska grundfrågor eller frågor om etymologins plats i namnforskningen.

Intresset för germanska suffix ledde honom sedan in på övergripande frågor om det germanska språkområdets utbredning och de germanska

språkens olika grenar. Beträffande de nordiska språken konstaterar han att dessa avtecknar sig allra tydligast, ty här är urnordiskan betygad som fornspråk tack vare de äldsta runinskrifterna. Den västgermanska språkgrenen är däremot oklarare i sina konturer, då där knappast finns något gemensamt urspråk. Och beträffande östgermanskan, gotiskan, inställer sig frågan ”Was is unter Ostgermanisch zu verstehen?”, för att låna ord från en uppsats från Thorstens senare produktion, och den frågan är sannerligen inte enkel att besvara. I det sammanhanget kom Thorsten även att behandla de forntida folknamnen *goter*, *gutar* och *götar*. Intresset för dessa frågor stärktes väsentligt tack vare hans decennielånga och energiska engagemang i utgivningen av den nya upplagan av det mäktiga uppslagsverket *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, där han innehade en nyckelposition. Thorsten Anderssons bidrag om de germanska språkgrenarna och deras relation till varandra är oerhört viktiga vetenskapliga insatser, vilka jag tror kommer att bli av stor betydelse i den framtida språkhistoriska forskningen.

Under det senaste decenniet utgav han några arbeten, som, när han sökte ortnamnsprofessuren 1970, hade inlämnats som manuskript. I en av dessa studier, *Gamla strand- och önamn i Bråviksbygden* (2012), finner läsaren många viktiga utredningar, såsom studierna av *Esterön*, *Händelö* och *Svindra*. Thorsten lotsar här läsaren med fast hand framåt i resonemangen och demonstrerar därigenom hur namnforskningen kan ge viktiga ledtrådar till hur den forntida människan såg på sitt kustland och dess farleder. Boken är pedagogiskt upplagd och lätt att ta till sig – de många sinnrika etymologiska resonemangen till trots – och kan därför rekommenderas till alla som vill veta hur namnforskning bedrivs och vad den kan tillföra historieforskningen.

Som ortnamnsforskare lade Thorsten stor vikt vid att fastställa namnens sakliga grund – tolkningarna fick inte endast bli skrivbordsprodukter, det hade föregångaren Jöran Sahlgren strängt inskräp och här var Thorsten företrädarens lojale efterföljare. Thorsten besökte därför ofta de platser vilkas namn han sökte tolka, och hade god blick för den

fortida namnbildarens syn på landskapet. Inte sällan hade han med sig en fotograf, ofta hustrun Grete, vid denna dokumentation.

I den ortnamnsforskning som bär Thorstens signatur är knappast de djärva hypoteserna utgångspunkten – man kan nog snarast hos honom ana en skepsis mot uppställandet av hypoteser eller onödig teoretisering. Han arbetar i stället mestadels så att han först fixerar ett betydelsefullt problem, kritiskt och omsorgsfullt granskar tidigare forskning och där-efter självständigt och välargumenterat fastlägger vad som kan vara en rimlig utgångspunkt för fortsatt forskning. Thorsten etablerar därigenom det jag skulle vilja kalla *säkerhetsnivåer* för fortsatt forskning. Detta senare visar t.ex. hans i flera arbeten framlagda granskning av tanken om existensen av ett urgammalt skikt av vattennamn, en *Alteuropäische Hydronymie*. Tanken på ett sådant förhistoriskt namnskikt hade i Thorsten en skarp, välformulerad och övertygande kritiker. Han sökte i stället, i likhet med många nordiska kolleger, namnens bakgrund i de mer närliggande språken, och detta är av allt att döma den enda framkomliga vägen när gamla namn som *Alma*, *Als* och *Alna* skall avlockas sina etymologiska hemligheter.

Trots det jag sagt om hans skepsis gentemot teoretisering, finns i hans vetenskapliga produktion viktiga, namnteoretiskt syftande bidrag. Namnens ställning i språkssystemet är en debatterad fråga, vilken uppehållit exempelvis lingvister och filosofer, men också kom att intressera Thorsten. Hans mening tycks vara att det inte finns en skarp gräns mellan sekvenser av appellativ, alltså ord, och namn utan det är en glidande skala dem emellan, sålunda mellan t.ex. ordgruppen *den branta backen* och namnen *Branta backen/Brantbacken/Brattbacken*. När man läser Thorstens bidrag rörande detta och annat, erinrar man sig de tankegångar som man möter hos den finlandssvenske namnforskaren Kurt Zilliacus med vilken Thorsten delade både den flitiga upptecknarverksamheten som givit dem en intim kunskap om hur namn fungerar i verkligheten och ambitionen att mer generellt bidra till namnforskningens teoriutveckling.

I detta sammanhang kan man också uppmärksamma en annan del av Thorstens verksamhet. Han ägnade nämligen mycken energi åt att skapa en genomtänkt terminologi på personnamnsforskningens område gällande *binamn*, *tillnamn* m.fl. termer. Hans fullt rimliga mening var att om forskaren inte har entydiga termer i sitt arbete, finns inte redskap skarpa nog att beskriva exempelvis olika typer av namnbildningar, varvid den vetenskapliga analysen blir alltför trubbig och kommer att förbise viktiga distinktioner.

Thorsten Anderssons elev Eva Nyman understryker i minnesord framförda vid Kungl. Gustav Adolfs Akademiens plenum (och senare publicerade i årsboken *Saga och sed* 2018) att Thorstens förhållande till hembygden var klivet. Han var, som inledningsvis sades, visserligen glad över att han ”sluppit ut ur Ödeshög”, men i sin professionella verksamhet blev han ändå hembygden trogen. Han sammanställde sålunda omfattande ortnamnssamlingar från sydvästra Östergötland vid dåvarande Svenska ortnamnsarkivet (SOA; numera Namnarkivet i Uppsala, NAU), vidare behandlar han i sin författardebut i tidskriften *Namn och bygd* 1957 namnet *Sväm* medan hans sista uppsats i samma tidskrift 2018 uppehåller sig vid *Öninge*, båda byar i hemsocknen Ödeshög. Cirkeln var därmed sluten.

Men Thorsten hann med att göra så mycket mer under sin livsgärning. Han var en framgångsrik handledare som förde ett stort antal elever fram till disputation, och flera av dem har blivit framstående representanter för namnvetenskapen – fem blev sålunda professorer – och flera har kommit att bekläda chefsposter vid forskningsinstitut. Den nyssnämnda Eva Nyman vittnar om Thorsten som handledare i sin nyss nämnda parentation, där hon talar om hans intresse, energi, uppmuntran och generositet, men också säger att ”[d]e flesta av oss [doktorander] har väl stundom överväldigats av hans krav, men åt den som strävade och ansträngde sig gav Thorsten väldigt mycket tillbaka – och hans respons och hjälp kom snabbt.”

Hans kollegiala granskningar kom också andra forskare till del, och,

som sagt, hjälpen var snabb. Jag vet det därför att jag tillsammans med en kollega hade Thorsten till hjälp vid granskningen av en lång rad manuskript, men också vid redigeringen av en omfattande festskrift som utkom 2017. Snabbt och konstruktivt kom hans genomgångar av bidragen tillbaka, kritiskt kommenterade och minutiöst redigerade, men också positivt värderande. Hans irritation över illa formulerade bidrag var dock omisskännlig och entydigt formulerad.

Arbetet med tidskriften *Namn och bygd*, vars huvudredaktör han var under två decennier, stabiliserade tidskriften på högsta vetenskapliga nivå, inte minst genom den ambitiösa recensionsavdelningen. Tidskriften var under Thorstens hela tid som redaktör synnerligen välredigerad, och välkänd är den mäktiga ”handbok” som med tiden växte fram för att hålla reda på stort och smått i det redaktionella hantverket. Tillsammans med sin elev Lena Peterson grundade han 1983 personnamnstidskriften *Studia anthroponymica Scandinavica*, SAS, som också blev en framgång, lika väl ederad den som den äldre tidskriftskollegan.

Thorsten satsade också mycket på att organisationen Nordiska samläroverstyrelsen för namnforskning (NORNA), skulle bli en framgång. Mellan åren 1971 och 1980 var Thorsten kommitténs första ordförande och ledde energiskt arbetet, men han höll också därefter, då mer informellt, nära kontakt med kommittén. Detta forskarnätverk, som vi i dag skulle benämna det, har blivit en stor framgång: till dags dato har i NORNA:s regi ett femtiotal konferenser arrangerats och strax under hundra volymer publicerats på dess förlag. Uppenbarligen gladdde honom särskilt de många kontakter på det personliga planet som skapades genom organisationen, inte minst kontakter med en yngre forskargeneration. Thorsten kallade i ett sammanhang NORNA sin ”största storsatsning”.

Thorsten hade emellertid också mer vidsträckta språkliga intressen, bl.a. på filologins område, där han lämnat flera vetenskapliga bidrag. Det kan i sammanhanget noteras att han under en följd av år var Svenska forn-skriftsällskapets ordförande, ett uppdrag som han – som alltid – utförde energiskt och pliktmedvetet. Men jag vet, eftersom jag själv var styrelse-

ledamot, att han inte tyckte att han riktigt passade för uppdraget. ”Jag är ju ingen filolog”, sade han emellanåt. Självkritiken var starkt utvecklad hos honom.

Jag vill här stanna upp lite inför människan Thorsten Andersson. Jag kände honom närmast som äldre kollega, men tycker mig även ha fått en bild av honom just som människa. Tydligast blev det när jag med min familj var på sommarresa i Östergötland 1999, och vi besökte Thorsten och Grete i Ödeshög. Min då sjuåriga dotter Eva fann – efter att ha stormat omkring på de röda vallmofälten vid Väversunda kyrka – plötsligt en yster kamrat, som med oförställd glädje stormade fram tillsammans med henne, men nu inte ute på fälten utan *inne* i den lilla romanska kyrkan. Det gick verkligen undan och lekkamraten – ja, det var Thorsten, det. Lekfullheten och glädjen var så äkta hos honom. Detta blev ett starkt minne hos mig, och för min dotter som senare ofta frågade efter honom.

Denna lekfullhet finner man faktiskt också exempel på i hans forskning, något som emellertid kan vara svårt att omedelbart upptäcka i hans lärda och ofta mycket väldokumenterade framställningar. Men i ett av hans lärda alster, uppsatsen ’Name-formation – and other word-formation’ – publicerad i festskriften *You name it. Perspectives on onomastic research* (1997), tillägnad den teoretiskt intresserade finske namnforskaren Eero Kiviniemi –, kommer han in på ”the non-proprial part of the lexicon” (appellativen) i relation till ”the proprial part” (vårt onomastikon) och mellan dem spontana ord- och namnbildningar (”spontaneous formations”). Han nämner i det sammanhanget ett lustigt ord han själv myntade på 60-talet. Han hade noterat att forskarna i läsesalarna på Carolina i Uppsala brukade ”kroka” sina ben från insidan av de främre stolsbenen för att på det sättet ta ett stadigt ”fotgrepp” om stolen. Detta kallade Thorsten *forskarkoppling*. Detta och liknande spontant uppkomna ord blir utgångspunkt för lingvistiska överväganden. Det är skada att Thorsten inte ägnade denna del av ordförrådet mera uppmärksamhet, han hade en klar blick också för denna del av ordförrådet och hans bidrag ger mersmak.

Thorsten Andersson var en forskargestalt i det stora formatet, en rese – i Norden och i övriga Europa, ja rentav internationellt. På nordisk arena var han djupt respekterad i sin generation och en beundrad förebild för elever och även den yngsta generationen namnforskare. Thorsten hade som framgått av det jag här skrivit vidsträckta forskningsintressen, var energisk, hade en skarp blick för det väsentliga och såg generella perspektiv bakom de många enskildheterna han utredde, dessutom var det alltid reda i terminologi och argumentation samt skärpa i uttrycksform. Ända till slutet av sitt liv var han vetenskapligt verksam, och hans allra sista artikel utkom följdriktigt postumt. Som akademisk lärare var han framgångsrik och betraktade arbetet som professor som ett kall. Hans kolleger i Uppsala har i några minnesord i *Upsala Nya Tidning* sagt att Thorsten som ”uppbyggare, nydanare, outtröttlig hjälpare och inspiratör” fick sitt ämnesområde att blomstra. Så var det helt visst!

Det är ett sant privilegium att ha haft Thorsten Andersson som vetenskaplig förebild, och att dessutom ha kunnat räkna honom som god vän.

Lars-Erik Edlund